

Civilizația lecturii

Revoluții galante și cenzură

de Lucian-Vasile Szabo

Iluminism și progres tehnic

Dezvoltarea jurnalismului și a industriei cărții în lume datorează mult curentului novator ce va fi promovat în Europa Occidentală începând din prima parte a secolului al XVIII-lea. În același timp, nu trebuie să ignorăm faptul că presa a fost principalul vehicul de transmitere a noutăților, oferind și suport de dezbatere pentru ideile iluminismului, mai ales în polemicile cu pozițiile conservatoare. În această perioadă, specializarea profesională începe să funcționeze, editarea și tipărirea de cărți (un al cadru eficient de promovare a ideilor novatoare) fiind văzută ca o activitate separată față de cea având ca obiect gazetele. Astfel se puneau bazele unor industrii, aspectul comercial fiind foarte important. Din acest motiv va exista și o presiune privind aspectul cărților sau al publicațiilor, dar și îmbunătățiri care să asigure o lectură eficientă. Luăm în discuție aspectul grafic, căci în privința conținutului, deși se remarcă o diversificare crescândă, alături de informații (de știri) și de articole de opinie (pamflete adesea), literatura are o prezență consistentă, pe lângă sfaturi și îndrumări utilitare. Vor fi frecvent puse în pagină și texte filosofice, pe teme istorice, dar și unele care vor dezbate caracteristicile guvernării. Uneori, aceste tipuri de articole vor fi publicate separat, în suplimente. Rolul lor se va dovedi important, căci suplimentele vor sta la baza diversificării publicistice de mai târziu, când vor apărea publicații specializate (economice, sportive, literare sau cu conținut utilitar).

Epoca luminilor s-a fondat pe încrederea în rațiune. Capetele luminate ale lumii ieșeau din sfera misticismului, se distanțau de dogmatismul religios, cât și de supunerea politică oarbă, afirmând încrederea în gândirea omului și în spiritul liber și iscoditor. Polemicile au fost aspre adesea, desfășurate însă și pe fondul unei evoluții certe a societății umane. Pe de o parte, opinia publică începe să prindă consistență, iar drepturile cetățenești să fie luate în seamă. Pe de altă parte, știința era chemată să dea răspunsuri la diverse probleme. Progresul tehnic s-a accentuat, sprijinit de exploatarea cărbunelui, o industrie ce avea nevoie de echipamentele necesare să completeze ori să înlocuiască forța brațelor umane. Școlile se vor dezvolta, apărând un număr mare de universități. Se va călători mult pe mare, deoarece după descoperirea Americii coloniile de aici vor fi mereu în expansiune.

Moda ajunge la... modă

Și totuși, știrile se difuzau greu la distanță. Circulau repede în orașe și în apropiere, însă de la un oraș la altul, de la o țară la alta se ajungea mai greu, deoarece nu erau multe drumuri, iar cele existente erau nesigure. Mijloacele de transport încă se bazau pe rezistența cailor, ori pe vântul din pânzele corăbiilor. O știre, în corespondență privată sau publicată într-o gazetă, făcea de la Londra la New York câteva săptămâni, în cel mai bun caz. În orașe însă, periodicele vor găsi suficienți cititori interesați, pentru ca tirajele să depășească mia de exemplare și să devină astfel o afacere, chiar profitabilă. Asa Briggs și Peter Burke vor schița profilul a două publicații ale vremii¹. Astfel, apărută în 1672, în Franța, publicația *Mercure Galant*, este, în ce mai mare parte, realizarea lui Jean Donneau de Visé. Era concepută și pusă în pagină de el, cele mai multe articole avându-l și ca autor. Publicul-țintă era, în principal, cel feminin, ceea ce este surprinzător. Profilul periodicului era inteligent și inedit. De Visé a adoptat stilul epistolar, trecând însă de la comunicarea din spațiul privat la cea publică. În pagini erau inserate știri de la curtea regală și din principalele instituții. Consistentă era partea culturală, având în centru relatări privind reprezentațiile teatrale. Se stabilise o convenție, în sensul că toate informațiile erau redactate ca și cum ar veni din partea unei doamne din Paris, aflată, deci, în miezul problemelor, intrigilor și zvonurilor. Erau incluse însă și date privitoare la moda vestimentară, la amenajările peisagistice și interioare, precum și literatură romanțioasă. Se interacționa cu publicul, acestuia solicitându-i-se contribuții, versuri și glume. Cei mai buni contributory erau premiați, iar tipărirea numelui în paginile publicației constituia un mare succes personal. În același timp, periodicul era și un oficios regal, cu relatări despre succesele lui Ludovic al XVI-lea în lupte.

The Spectator, publicație apărută în 1711, la Londra, va fi mai reținută în ceea ce privește subordonarea, afirmându-și independența editorială. Va acorda atenție publicului, invitându-l să contribuie cu diverse creații și va acorda atenție funcției de instruire, cu sfaturi pe diferite probleme, inclusiv din lumea modei. Diversitatea va fi sporită cu texte mai profunde, adresate unui public mai elevat, dar și unuia

¹ Asa Briggs și Peter Burke (2005), *Mass-media. O istorie socială*, Editura Polirom, Iași, p. 71.

care ar fi dorit să se cultive. Scopul declarat al periodicului a fost și acela de a aduce filosofia în cafenele, deci de a o scoate din mediul academic pietrificat, dar și de a încuraja dezbaterea. Din păcate, *The Spectator* va fi sufocat de taxa de timbru, cifră la un penny pentru fiecare pagină imprimată, o sumă foarte mare pentru acele vremuri.

Educație și taxe

Atmosfera de confruntare ideatică va fi stimulată ulterior de marii gânditori iluminiști, care au revoluționat cu opera lor modul de a înțelege lumea, relațiile sociale, precum și relațiile dintre stat și cetățean, dintre drepturi și obligații. Sunt citați aici Voltaire, Rousseau, Diderot sau D'Alembert. Presa participa la schimbul de idei, însă tendința acesteia de a fi mass-media, adică de a realiza comunicarea în masă, tradusă în epocă prin produse publicistice oarecum facile, pe gustul și pe înțelesul unui public cât mai larg, deci și puțin instruit, a determinat unele luări de poziție nu tocmai favorabile. La unii dintre gânditorii enumerați mai sus vom întâlni pasaje de-a dreptul disprețuitoare la activitatea jurnalistică a vremii. Rousseau nu se va sfii să dea o definiție originală pentru gazetă: „Ce este un periodic? O lucrare fără merit și fără utilitate, a cărei lectură neglijată și disprețuită a știutorilor de carte nu face decât să ofere femeilor și nerozilor vanitate fără instrucție”. Pierre Albert, cel care va reproduce aceste cuvinte nedrepte ale lui Rousseau, avea să adauge: „Gazetarul rămâne, în secolul al XVII-lea, un personaj disprețuit, iar jurnalismul apare în ochii elitei sociale și intelectuale ca o subliteratură, fără valoare și prestigiu”². Acest mod de a privi lucrurile nu s-a schimbat foarte mult până în prezent. Epoca era grea, căci, conform datelor publicate de Albert Flocon, „numai la Bastilia au fost închiși 869 de delincvenți ai tiparului din 1660 la 1757. În cele din urmă, cele mai frecvente și eficiente pedepse erau amenzile. Pentru delictul comun, ele se ridicau de la 200 de livre în 1571 până la 6000 de livre în 1757”³.

Presa se va dezvolta în continuare, își va întări rolul și va fi prezentă la marile evenimente ale lumii. Este dincolo de orice îndoială că pe unele, dacă nu le-a provocat, măcar le-a stimulat. Contribuția sa se va materializa în formele devenite clasice încă de la acea dată, adică prin validarea sistemului funcțional. În primul rând, publicațiile vor deveni principalul mijloc de informare. Chiar dacă majoritatea populației nu știa să citească, era suficientă o singură voce care să reproducă cele tipărite. Informațiile erau luate ca atare, ca reale, căci veneau din surse cu autoritate. Stimulând dezbaterea, era stimulat interesul pentru problemele cetății. Se realiza însă și coeziunea grupurilor, care aderau la unele idei. În același timp, oamenii deveneau

mai apropiați, validându-și ideile și încercând să-și protejeze interesele. Nu trebuie neglijat faptul că oamenii din public deveneau mai știutori, se instruiu din ceea ce auzeau sau citeau, fiind îmboldiți să se educe ori să-și dea copiii la școală. Presa va contribui astfel la întărirea prestigiului social și la trezirea conștiinței de cetățean.

In Marea Britanie dezbaterea publică era mai dezvoltată, așa cum am văzut din susținerea oferită lui Defoe la stâlpul infamiei. Tot acolo, după 60 de ani, mulțimea va fi și mai hotărâtă, intrând în conflict deschis cu autoritățile pentru a apăra un jurnalist și o publicație. În cauză se afla un număr din *North Briton*. Aici, un ziarist și, în același timp, deputat, va scrie rânduri acide față de represaliile declanșate de *tories*, ajunși acum la putere, împotriva fostului premier William Pitt. Un an mai târziu, jurnalistului Wilkes îi era ridicată imunitatea pentru a fi judecat. Exemplare din ziar cu atacul său violent au fost adunate pentru a fi arse în piața publică. S-a întâmplat însă ceva ieșit din comun, după cum precizează un cercetător: „Mulțimea se adună, îl împiedică pe călău să-și facă datoria și îl escortează pe Wilkes în triumf până la Camera Comunelor. Efectul este atât de răsunător, încât parlamentul nu va mai îndrăzni niciodată să ardă ziare”⁴.

Hărțuirea publicațiilor și a editorilor prin metode administrative va deveni o practică în secolul al XVIII-lea, în ciuda faptului că ideile iluministe începuseră să prindă rădăcini. Monarhii Europei nu vor mai dispune măsuri punitive directe împotriva ziariștilor, ci vor căuta să sugrume gazetele prin cenzură și taxe. Legea timbrului, instituită în Anglia în 1712, va face victime. O atitudine asemănătoare înregistrăm și în Prusia. După deschiderea oferită de Frederic al II-lea, de la începutul domniei sale, în 1743 reintroduce cenzura, ale cărei prevederi sunt înăsprite treptat. În Austria (Imperiul Habsburgic) ostilitățile decurg într-un mod similar. Iosef al II-lea, în cadrul planului său general de modernizare a imperiului, abolește cenzura, ceea ce va duce la o explozie de publicații și la o mare diversitate de opere jurnalistice. Ulterior, în 1782, introduce o taxă de timbru, iar în 1791 reintră în acțiune cenzura. Aceasta din urmă și ca urmare a Revoluției franceze de la 1789, în care guvernarea vedeau un pericol, suspectând că mișcarea pentru drepturi cetățenești s-ar putea extinde și în teritoriile lor. Deși nu s-au înregistrat, decât sporadic, mișcări violente capabile să scuture starea de lucruri, cel puțin până în anul 1848, ideile au migrat difuz și au intensificat demersurile pentru câștigarea de libertăți. Cu toate piedicile puse, ziarele s-au angajat în această luptă, nu doar prin difuzarea de informații și prin articole de opinie vitriolante, ci și prin propagarea de idei diverse, chiar și prin divertisment.

² Pierre Albert (2002), *Istoria presei*, Editura Institutul European, Iași, p. 18.

³ Albert Flocon, *Universul cărților*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 243.

⁴ Jean-Nöel Jeanneney (1997), *O istorie a mijloacelor de comunicare*, Editura Institutul European, Iași, p. 41.